

prejeto: 2004-09-13

UDK 355.40:94 (450.36)"1944/1945"

izvirni znanstveni članek

ITALIJANSKE MISIJE V FURLANIJI (1944–1945) V DOKUMENTIH SPECIAL OPERATIONS EXECUTIVE

Gorazd BAJC

Univerza na Primorskem, Znanstveno-raziskovalno središče Koper, SI-6000 Koper, Garibaldijeva 1

e-mail: gorazd.bajc@zrs-kp.si

IZVLEČEK

Na podlagi dokumentov britanske uprave za posebne operacije, Special Operations Executive, avtor podaja pregled italijanskih misij v Furlaniji med drugo svetovno vojno. Opiše njihovo sestavo, premike, zveze, tajna imena njenih pripadnikov ter izvor le-teh.

Ključne besede: italijanske misije, SIM, SOE, NISF, ISLD, ORI, boj za meje, Furlanija

LE MISSIONI ITALIANE IN FRIULI (1944–1945) NEI DOCUMENTI DELLO SPECIAL OPERATIONS EXECUTIVE

SINTESI

In base ai documenti del servizio britannico per le operazioni speciali, lo Special Operations Executive, l'autore scrive la rassegna delle missioni italiane in Friuli durante la seconda guerra mondiale. Ne descrive la composizione, gli spostamenti, i contatti, i nominativi segreti dei partecipanti e la loro provenienza.

Parole chiave: missioni italiane, SIM, SOE, NISF, ISLD, ORI, lotta per i confini, Friuli

Uvod

O italijanskih misijah (1944–1945) v Furlaniji (se pravi na zahodnem delu Videmskega)¹ nam je bilo do sedaj bolj malo znano. Pred dobrimi tridesetimi leti je pater Aldo Moretti (1973) sestavil prvi okvirni pregled zavezniških in italijanskih misij v Furlaniji in pisci o drugi svetovni vojni na Videmskem so ga večkrat citirali. Zaradi tedanje delne dostopnosti virov in takratnega splošnega precejšnjega nepoznavanja obveščevalnih služb ter vojaških misij zasledimo v članku kar nekaj netočnosti. Do novih spoznanj, ki deloma popravijo Morettija in dopolnjujejo celotno sliko, pridemo zlasti s pomočjo arhivskega gradiva medvojne britanske obveščevalne in diverzantske službe – uprave za posebne operacije – Special Operations Executive (SOE). Dokumente hranijo v britanskem državnem arhivu v Londonu. Gradivo je postalo dostopno pred nekaj leti. Nudi nam veliko novih podatkov o medvojnem dogajanju in torej tudi o italijanskih misijah v Furlaniji. SOE (oziroma od konca leta 1943 in na začetku 1944 so njene misije na ozemlju predvojne Italije dobile ime Number One Special Force, N1SF) je bila namreč močno prisotna na Videmskem in je veliko sodelovala z italijanskimi misijami. Nekatere misije je poslala tudi organizacija Inter-Services Liaison Department (ISLD), ki je bila med vojno kritje za delovanje britanske vojaške (tudi civilne) obveščevalne službe, Military Intelligence 6 oziroma Secret (tudi Special) Intelligence Service (MI6-SIS).

Spoznati bolje italijanske misije (njihovo sestavo, premike in zveze, pa tudi tajna imena njenih pripadnikov ter izvor le-teh) v Furlaniji (in širše na Videmskem) med drugo svetovno vojno pomeni ustvariti tisto osnovo, ki nam bo služila pri nadaljnjih raziskavah tega obdobja, zlasti nekaterih zakulisij, kar bo zanimivo za italijansko in slovensko zgodovino. Medvojno dogajanje v Furlaniji je bilo namreč posredno in neposredno povezano s tedanjim najbolj kočljivim vprašanjem boja za meje ali t. i. tržaškim vprašanjem in delovanjem raznih obveščevalnih služb.

Italijanska vojska na jugu Italije (ki je bila po kapitulaciji 8. septembra 1943 vezana na Anglo-Američane), je zlasti preko svoje vojaške obveščevalne službe, Servizio informazioni militari (SIM), poskušala vzdrževati zveze z odporniškimi skupinami na severu in jim pošiljati pomoč. Na severovzhodu Italije je bila taka pomoč še pomembnejša, ker se je tu pojavil velik problem ozemeljskih zahtev vzhodnih sosedov – slovenskih partizanov. T. i. tržaško vprašanje je od spomladi 1944 dalje postajalo vedno bolj aktualno in proitalijanske kroge na jugu je pričela skrbeti usoda Julijske krajine. Pojavilo se je ključno vprašanje, kako bo ob koncu vojne, saj Italija ni imela več kontrole nad tem delom ozemlja. Da bi torej na koncu vojne štartala iz čimbolj ugodnega položaja in ponovno prevzela nadzor nad svojimi severovzhod-

1 Zahodni del Videmskega sestavljajo Furlanija in njena nižina, severno pa hribovita Karnija do italijansko-avstrijske meje. Vzhodni del Videmskega, ki mu pravimo tudi severozahodna Primorska, sestavljajo Beneška Slovenija (Nadiške in Terske doline), Rezija in Kanalska dolina.

nimi mejami, je želela tu ohraniti vpliv. V tej luči sta bili zanimivi potencial in pomoč proitalijanskim in nekomunističnim partizanom Osoppa.

Za pošiljanje informacij, dogovarjanje o pošiljkah pomoči in prenašanje navodil italijanskim partizanom na severu so večinoma skrbele posebne italijansko-britanske misije. V ta namen je spomladi in poleti leta 1944 SIM rekrutirala več sodelavcev, da bi jih poslala v misije na zasedeno ozemlje. Praviloma so bili ti poslani v misije skupno z misijami SOE. Misije SIM so bile podrejene misijam SOE. Posameznike je tudi posebej rekrutirala SOE in niso bili vezani na SIM. Nekateri izmed teh so spadali v posebno sekcijo (t. i. Sez. Ant.) odporniške organizacije, ki je idejno pripadala liberalno-levičarski (vendar nekomunistični) ter protimonarhični akcijski stranki, Partito d'Azione (PdA), Organizzazione per la resistenza italiana (ORI). Prve italijanske misije so med italijanske partizane v Furlaniji dosepele junija 1944.

Misija SIM "Addlestrop", za SOE "Boss/Boss Blue/Tabella"

"Addlestrop" je bilo ime misiji SIM, ki je bila vezana na SOE in je bila v noči med 9. in 10. junijem 1944 poslana z juga Italije proti severovzhodu z nalogo, da vzpostavi zvezo med bazo in partizanskimi formacijami v Furlaniji, da podpira gibanje Osoppa ter vzdržuje medsebojne zveze z upornimi skupinami ter da se ukvarja z obveščevalno dejavnostjo. Bila je najpomembnejša italijanska misija na Videmskem, nenazadnje, ker je bila na terenu najdlje, skoraj 11 mesecev.

O tej misiji je bilo do sedaj malo podatkov in še ti so bili malo natančni (Moretti, 1973, 104–105, 11).² Po pregledu londonske dokumentacije SOE se da sedaj rekonstruirati njeno dogajanje, ostaja pa nekaj nejasnosti; največji dvom je gotovo glede nekega "Bartola", ki naj bi po mnenju nekaterih pripadal misiji. O njem Moretti piše (1973, 104), da je bil to major Baracchino, po rodu Furlan, iz kraja Buia,³ zato sklepa, da je to bilo odločilno, da so ga poslali v misijo, ker se je le-ta spustila v njegov rojstni kraj. Moretti dodaja, da je bil šef misije, da se je po spustu premaknil v kraj Budoia in 31. avgusta 1944 je prejel ukaz, naj gre čim prej v Benetke, kjer sta njegova žena in sin. Pri odhodu mu je pomagal neki Videmčan, Massone po priimku. S sabo je vzel pomemben kovček. Od tedaj je bil šef misije "Marco" (Carlo Alberto De Felici) (Moretti, 1973, 105). V svojem podrobnem poročilu De Felici sicer govori o nekem Baracchieriju iz kraja Buia, a iz konteksta je razvidno, da je že bil na terenu in da torej ni prišel z misijo. Misiji je bil na začetku v veliko pomoč, ker je edini poznal teren (TNA HS, 34, 2). O Baracchinu oziroma Baracchieriju imamo tudi ta

² Glej tudi TNA WO, 1.

³ V seznamu italijanske vojske odlikovancev z bronasto medaljo v Julijski krajini je tudi neki major italijanske vojske, Lidio Baracchini, rojen v kraju Buia, vendar v Piemontu (Bartolini, Terrone, 1998, 372).

podatek: radijski operater misije SOE "Ballonet/Ballonet Violet/LUX"⁴ Piero Cantoni (sicer tudi član SIM, ki se je misiji "Addlestrop" pridružil februarja 1945), je pravi, da je ob nemškem napadu konec julija 1944 bežal skupno z nekim "Bartolom" (torej Baracchino oziroma Baracchieri), članom misije "Addlestrop", ter da jima je uspelo ohraniti oddajnike (TNA HS, 28, 1).

Misijo "Addlestrop" je SOE imenovala tudi "Boss" ali "Boss Blue" (TNA HS, 48, 13). Čeprav jo je poslala SIM, je bila načelno podrejena misiji SOE "Coolant/Coolant Blue",⁵ ki je misijo imenovala tudi "Tabella" (TNA HS, 54, 4, 17, 18, 28, Appendix A; TNA HS, 55, 11; TNA HS, 48, 1; TNA HS, 51, 1, 2; TNA HS, 59, 200, Appendix F). Med misijama "Tabella" in "Coolant" je bilo komuniciranje težavno. Medsebojna kurirska zveza je potrebovala cele tri dni (TNA WO, 17; TNA HS, 49, 2).

Misijo so sestavljali trije Italijani (tu ni vštet Baracchino oziroma Baracchieri): Carlo Alberto De Felici ("Locardi" tudi "Loccardi", "Marco", nekateri pišejo zgrešeno De Felice), radijski operater Alvaro Fabrucci ("Nando") in Emanuele Aymo-Boot ("Notaio", "Scarpa", "Botti Marco"). O Fabrucciju nisem dobil podatkov, o Aymo-Bootu pa, da se je rodil 17. avgusta 1915 v Benetkah, da je bil prepričan protifašist, 16. januarja 1944 ga je rekrutiral SIM, opravil je številne tečaje sabotiranja, padalstva, obveščevalne dejavnosti in organiziranja spuščanja pomoči (TNA HS, 26; TNA HS, 39, 1).

Vse kaže, da je bil najpomembnejši De Felici. Rodil se je 27. oktobra 1921 v Rimu in je bil profesionalni oficir italijanskega vojnega letalstva. Dne 16. junija 1943 je opravil tečaj na letalski akademiji. Ob kapitulaciji se je s svojim letalom skupno s poročnikom Padronijem odpravil v smeri prestolnice. Zaradi pomanjkanja goriva sta morala zasilno pristati in ujeli so ju Nemci. Po nekaj dneh sta zbežala. Padrone se je odpravil na jug Italije, De Felici pa se je 18. septembra 1943 v Rimu pridružil odporištvu. Kaj kmalu je prišel v stik z agentom SIM Arcurijem in mu pomagal. Na začetku je bil je zadolžen za propagando in organiziranje v Rimu, nato je bil protagonist drzne akcije, ko je moral seznaniti italijanski Glavni štab (GŠ) o začetkih odporištvu v Toskani. Izkazal se je in dodelili so ga za drugega pilota na razpolago predsedniku italijanske prozahodne vlade, Pietru Badogliu. Dne 27. marca 1944 so ga premestili v t. i. Dipartimento "I" italijanskega GŠ, se pravi v oddelek za informacije in obveščevalno dejavnost SIM. Navdušeno se je javil, naj ga pošljejo z misijo na teren. Vključili so ga v misijo "Addlestrop", ki je bila poslana v Furlanijo, te dežele pa ni poznal. V povojnih dokumentih SOE v zvezi z demobilizacijo italijanskih agentov SIM je večkrat naveden (TNA HS, 34, 1, 2; TNA HS, 11; TNA HS, 12, 2; TNA HS, 13; TNA HS, 14; TNA HS, 15; TNA HS, 16).

4 Misijo je od 14. 6. do 29. 10. 1944 vodil major Manfred Czerzin ("Manfredi Beckett", "Manfred", "Manfredi", "Beckett") in se je nahajala v bližini.

5 Misijo je od 4. 7. do 26. 10. 1944 vodil major Hedley Vincent ("Tucker"), nato je njegovo mesto od 4. 11. 1944 do junija 1945 prevzel major Tom R. S. Macpherson ("Eolo").

Misija je bila 9. junija 1944 poslana z letališča v Brindisiju. Naslednjega dne se je spustila s padali nad kraj S. Stefano di Buia. Naslednje jutro jih je domači duhovnik msgr. Chituzzi, ki ga je De Felici označil za gorečega patriota, pospremil do ozopovcev. Vodilni Osoppa Candido Grassi ("Verdi") jim je takoj prikazal situacijo partizanskih formacij, in sicer, da so oni, ozopovci, izključno vojaška skupina brez nobenih političnih povezav, garibaldince pa vodijo komunisti. Ne ve se sicer, koliko je že to vplivalo na De Felicija, dejstvo pa je, da je ves čas svojega delovanja na terenu simpatiziral z Osoppom, da je bil zelo kritičen do garibaldincev in še posebno do slovenskih partizanov. Dne 15. junija so prišli v stik z vodjo misije SOE "Ballonet" Czerzinom in njegovim radijskim operaterjem Cantonijem, ki sta se spustila dan prej. Prve dneve julija 1944 je nato misija postavila na noge brezžični radijski oddajnik, Wireless Telegraph (W/T), v kraju Andunis, potem ko ji ob prihodu ni uspelo vzpostaviti radijskega stika z bazo. Velike težave pri oddajanju so se nadaljevale, zato je baza prosila za nov W/T. Prišla je v stik s skupino ozopovcev in garibaldincev iz Furlanije in pričela pripravljati pogoje za prejemanje pošiljk pomoči. De Felici je že tedaj obiskal Videm in pričel spoznavati situacijo v ravninski Furlaniji. Sredi julija 1944 se je misija srečala z misijo SOE "Aunsby",⁶ (TNA HS, 34, 2, 3; TNA HS, 26; TNA HS, 54, 17, 18; TNA HS, 40).

Aymo-Boot je ostal v kraju Anduins, da bi nadaljeval stike z misijo Czerzina. Dne 27. julija se je pomaknil na zahod v smeri Pordenona, da bi tu poiskal lokalna odporniška gibanja. Čez teden dni se je vrnil v Anduins, kjer je izvedel za usodo Fabruccija; le-ta je 3. avgusta nesrečno padel in umrl. Aymo-Boot je tedaj prosil nadrejene v bazi, ali sme zaupati nalogo upravljanja W/T Giovanniju Zancaniju ("Gianni", De Felici je pisal Gianni Zanconi, ki je bil pred tem radijski operater v italijanski mornarici). Dobil je pozitiven odgovor. Dne 13. septembra mu je uspelo vzpostaviti W/T oddajnik v kraju Villa Varda blizu Prata pri Pordenonu. Z bazo je ostajal na zvezi, kot tudi s partizani zahodno od Tilmenta, zlasti z vodilnima pordenonskega Narodnoosvobodilnega odbora, Comitato di liberazione nazionale (CLN), majorjem Martinijem ("Cesare" ali "Ettore") in majorjem Martellijem ("Ferrini"). Konec meseca je premaknil W/T v kraj Roveredo, vzhodno od Tilmenta, od koder se je moral (z Zancanijem in Pierom Prataviera) pred sovražnikovo akcijo umakniti v smer kraja S. Stino di Livenza. Decembra je oddajnik W/T padel v sovražnikove roke in operater naj bi se celo pridružil fašistični skupini X MAS. Aymo-Boot se je skril. Dne 13. januarja je želel ponovno priti v stik z De Felicijem v Vidmu, na poti pa so ga v Portogruaru ujeli in poslali v Benetke. Na njegovo srečo zasliševalcem ni bilo znano njegovo podtalno delovanje, imeli so ga le za dezerterja. Poslali so ga v delovne bataljone v Videm, dalje v Mestre in Verono. Dne 23. februarja 1945 mu je uspelo zbežati in zatekel se je v Milan. Poskušal se je vrniti na

6 Misijo je od polovice julija do novembra 1944 vodil Patrick Martin-Smith ("Pat" ali "Patch").

Videmsko, a mu ni uspelo (TNA HS, 26; TNA HS, 34, 4, 6; TNA HS, 39, 1; TNA HS, 29, 2).

Pred nemškim prodorom se je De Felici pomaknil v nižinski pas, da bi se srečal z vodilnimi videmskega CLN, s katerimi je vzpostavil in nato ohranjal stike, kot tudi s partizanskimi skupinami vzhodno od Tilmenta. Dne 20. julija se je začasno vrnil v kraj Pielungo, da bi dal navodila kurirki Paoli Del Din, naj ponese dokumente v bazo na jug Italije (o Del Dinovi podrobneje v nadaljevanju). V naslednjih dneh je De Felici pripravil načrte za sabotaže na železnicah in prevodnikih visoke napetosti. Menil je, da so prve sabotaže zelo pomembne, zlasti na komunikacijah Videm-Tricesimo. Dalje je večkrat potoval od ene partizanske skupine do druge, da bi koordiniral delo. Avgusta je pričel z organiziranjem večje skupine ljudi za širši upor, ko bi zavezniške čete prekoračile reko Pad. S tem namenom se je odpravil v Videm, kjer mu je markiza Massone Muratti nudila skrivališče. V Vidmu je imel radijski oddajnik z imenom "Tabella" in sodeloval je z nekaterimi zaupniki v pripravah na subverzivno delovanje v samem mestu, in sicer proti sovražnikovim zalogam in na političnem področju. V velikem sozvočju je deloval z vodilnimi Osoppa (Italo Nonnino-"Luigi Rossi" in Aldo Moretti-"Lino"), zlasti pa z bivšim italijanskim oficirjem Eugeniom Morro ("Ottavio"), s katerim sta imela skupno mnenje o končni uporabi vojaške sile;⁷ od druge polovice leta 1944 dalje je postajalo namreč vedno bolj aktualno, kako bi ob nemškem umiku preprečili prihod slovenskih partizanov. Prepričala sta tudi videmski CLN in pričela se je razvejana dejavnost po številnih okrajih furlanske nižine. Aymo-Boot je med tem za nekaj časa zagotavljal zveze z bazo, zlasti glede sprejemanja pošiljk orožja za vedno večje število rekrutov. Konec septembra je bila 2. divizija Osoppa izpopolnjena in vodil jo je ravno Morra. Oktobra so bili De Felici in sodelavci prepričani, da bodo zavezniki v kratkem prodrli na Videmsko, a kot je znano, jih je nemška frontna črta pred Bologno (t. i. gotska linija) ustavila. Tako naivno mnenje je povzročilo nepazljivosti in zajetje Morre in poročnika Desija. Kljub krizi je De Felici še dalje deloval v Vidmu (TNA HS, 34, 3–6; TNA HS, 30, 11).

Konec 1944. leta je bila v Vidmu postavljena na noge nova obveščevalna organizacija (TNA WO, 17), ki jo je očitno vodil De Felici. Govorilo se je, tako je pisala misija SOE "Coolant", da je De Felicijeva misija zelo učinkovita (TNA HS, 54, 18) in po vsej verjetnosti je šlo za omenjeno obveščevalno organizacijo. Del Dinova je izjavila, da je bilo delovanje tajnega oddajnika misije zadovoljivo (TNA HS, 35, 1). Pregled dnevnih in tedenskih poročil NISF kaže, da je tedaj misija s šifro "Tabella" pošiljala precej redno poročila (TNA WO, 17; TNA WO, 18; TNA WO, 19; TNA WO, 20; TNA WO, 21; TNA WO, 22; TNA WO, 13; TNA WO, 14; TNA WO, 15; TNA WO, 16; TNA WO, 3; TNA WO, 4; TNA WO, 5; TNA WO, 6; TNA

⁷ De Felici je na konstitutivni seji 2. divizije Osoppa, 4. 9. 1944, predlagal sabotažne akcije, večino potenciala pa naj bi uporabili ob primernem času (Buvoli, 2003, 110, 111, dok. št. 25).

WO, 7; TNA WO, 8; TNA WO, 9; TNA FO, 1; TNA FO, 2), čeprav je treba opozoriti, da je preko "Tabelle" nekaj časa poročala tudi misija SOE "Bergenfiled", ki jo je vodil Thomas I. Roworth "Nicholson".⁸

De Felici in Roworth sta se prvič srečala v začetku novembra 1944. Med sabo sta precej sodelovala, zlasti pri radijskem oddajanju (TNA HS, 50, 2; TNA HS, 45, 2, TNA HS, 40; TNA HS, 1; TNA HS, 2).

Novembra 1944 se je De Felici začel konkretnije zanimati za slovensko vprašanje, se pravi o nevarnosti v zvezi z italijanskimi nacionalnimi interesi, ki je pretila s strani slovenskih partizanov. Menil je, da je to zelo zaskrbljujoče vprašanje, in je pričel zbirati gradivo o tem (TNA HS, 34, 6). Pred tem je oktobra sestavil poročilo, ki v alarmantnem tonu prikazuje delovanje slovenskih partizanov (TNA HS, 8) in proti koncu leta 1944 je naslovil na britanske kolege oziroma nadrejene novo alarmantno poročilo. Iz vsebine je razvidna njegova odločnost, posredovati podatke v luči proitalijanskih interesov, in kritika ozemeljskih zahtev slovenskih partizanov. Opozoril je italijanski vojaški GŠ, naj še posebno preuči situacijo v Furlaniji, kjer so odporne skupine dobro organizirane, nimajo pa dovolj orožja in sabotažnega materiala. Italijanski poveljniki naj zato posredujejo pri zaveznikih, da jih maksimalno opremijo, saj postajajo slovenski partizani iz dneva v dan nevarnejši in ogrožajo italijanstvo te dežele. Znano je že, piše De Felici, da želijo razširiti svoje meje do nižine reke Tilment, kar predstavlja pravo obsedenost za italijansko prebivalstvo. Zato je nujno, "... da se to zelo italijansko zemljo odkupi z italijansko krvjo." ("*... che questa italianissima terra venga riscattata con sangue italiano*") (TNA HS, 9, 2). Slovenska prisotnost, ki ogroža Furlanijo, je med tem že prava rana za italijanstvo Istre, nadaljuje De Felici, kjer Italijane, ne glede na politično pripadnost, pogosto ubijajo. Zaradi te nevarnosti je večina prebivalstva nacifašističnega, ker vidijo v tej oblasti edino možnost obrambe pred pokoli. Deloma je prebivalstvo popolnoma pasivno, to še zlasti v Trstu, ki v bistvu ne nudi večjega odpora, priznava De Felici, razen krog iredentistov. Obenem krožijo vesti, da je že pripravljen neki slovenski bataljon z nalogo zasesti Trst in izvršiti poboje Nemcev in Italijanov. Nazadnje se De Felici zgraža nad dejstvom, da na Krasu in na Goriškem obstajajo garibaldinske brigade, ki so odvisne od IX. korpusa (TNA HS, 9, 2, 3).

Dne 24. decembra 1944 se je De Felici srečal z agentom SOE Viniciom Lagom (o njegovi misiji podrobneje v nadaljevanju). Lago je opozoril, da so njegovega radijskega operaterja Luigija Sorrentina ujeli in da obstaja nevarnost, da bo pričel sodelovati z nemško policijo. Srečala sta se ponovno 5. januarja 1945 in Lago je potrdil sum o Sorrentinijevem izdajstvu, saj so se pričele aretacije nekaterih sodelavcev. Markiza Massone se je umaknila v Trst, De Felici pa je kljub vsemu ostal v Vidmu, kje se je konspirativno srečeval z Roworthom (TNA HS, 34, 6, 7).

8 Roworthova misija je delovala od 19. 9. 1944 do 24. 2. 1945.

Dne 22. februarja 1945 se je De Felicijevi misiji pridružil že omenjeni Cantoni. Za SOE je imel več tajnih imen: "Bruzzone", "Boeri Piero", "Piero" (TNA HS, 47, 2), Moretti piše (1973, 90–93), da so mu pravili "Pierino". Iz dokumentov, ki jih hranijo v Londonu, izvemo, da ni še dopolnil 19 let, ko je bil sprejet kot oficir – prostovoljec v italijansko letalstvo. Ob kapitulaciji se je nahajal v Splitu, od koder je 9. septembra poletel v Taranto. Decembra je prosil, naj ga pošljejo z misijo na zasedeno ozemlje. Italijanski GŠ in SIM sta 13. decembra 1943 sprejela njegovo prošnjo in ga vključila med kandidate za misijo, ki bi jo poslali januarja 1944. Med padalskim tečajem si je huje poškodoval desno nogo, tako da je moral nekaj mesecev okrevati in so ga na teren poslali šele junija 1944 v okviru misije SOE Czerzina (TNA HS, 28, 1; TNA HS, 29; TNA HS, 57). V povojnih dokumentih SOE v zvezi z demobilizacijo italijanskih agentov SIM se najde tudi njegovo ime (TNA HS, 14). Cantonija je Roworth pred svojim odhodom (Roworth je odšel 24. februarja 1945) usmeril k De Feliciju. De Felici pa z njim ni bil zadovoljen. Moretti piše, da Cantoni ni želel delovati v furlanski ravnini (Moretti, 1973, 105, 106). Po vsej verjetnosti zaradi strahu pred fašistično policijo; italijanski GŠ je namreč po vojni raziskal Cantonijev primer in ugotovil, da sta ga dva fašistična agenta v Vidmu skoraj prijela, zato je moral zbežati in se za nekaj dni zateči v kraj Buia. Dne 27. februarja 1945 se je Cantoni iz kraja Pradis vrnil k misiji De Felicija in poročal, da je dobil nov W/T. De Felici (ki je bil itak skeptičen do njega) ga je tedaj močno okregal, češ kako zgrešeno je ravnal, ker se je odpravil brez dovoljenja. Kljub temu je moral Roworthu priznati, da se bodo morali, zaradi pomanjkanja W/T operaterjev, zanesti ravno na Cantonija, le-ta pa je obljubil, da se ne bo več vedel nepremišljeno. Pred Britanci je Cantoni sicer omilil trenja z De Felicijem in ga prikazal kot zelo dobrega sodelavca. Po vsej verjetnosti je Cantoni zadnje mesece deloval izven Vidma, od koder je poročal bazi. Šele zadnje dni vojne je sodeloval z ozopovci pri zavzetju Vidma. V mestu je deloval še nekaj časa po vojni, ko je bil eden izmed radijskih operaterjev misije SOE Macphersona, in sicer do 20. maja. Dva dni pozneje je bil pri poveljstvu SIM v Sieni (TNA HS, 29, 2, 3; TNA HS, 57).

Ravno ob vrnitvi Cantonija (27. februarja 1945) se je De Felici seznanil z drugim radijskim operaterjem, Aldom Torrusiojem ("Bruno"). Z njim je že od 1. januarja 1945 sodeloval Roworthov radijski telegrafist, oficir Laybourne ("Donald"), in skupaj sta delovala do konca vojne. Očitno je komuniciranje z bazo delovalo dobro, ker so zadnje mesece vojne veliko poročali z Videmskega (TNA HS, 34, 7; TNA HS, 40; TNA HS, 6; Moretti, 1973, 105, 106). Med drugim je "Tabella" konec aprila 1945 poročala nadrejenim, da je neki italijanski oficir podrobno poročal britanski 8. armadi na jugu Italije, kako se zadeve odvijajo v Furlaniji (TNA HS, 4). Ni čisto jasno, kdo je to bil, je pa ponovni dokaz, da so italijanski agenti na Videmskem uspeli svoje gledanje posredovati nadrejenim in po vsej verjetnosti tudi italijanskim krogom.

De Felici je prvič prišel v stik s tržaškimi proitalijanskimi formacijami 15. marca 1945. Pričeli so načrtovati, kako bi od baze dobili pošiljke pomoči in kako bi dosegli novo misijo za Trst, da bi se lažje zoperstavili ozemeljskim zahtevam slovenskih partizanov. Upoštevali so možnost, da bi orožje dospelo po morju ali pa da bi ga letala spustila v Furlanijo. V takšnem primeru bi ga prepeljali z vozili, ki bi jih nudila tržaška prefektura v spremstvu agentov policije, ki so bili podtalno povezani z odporniškimi gibanjem (TNA HS, 34, 7).

Prvega aprila 1945 so letala spustila dve pošiljki pomoči in ena izmed teh je vsebovala sabotažni material. Baza je tedaj De Feliciju sporočila, da namerava poslati še drugo pomoč, ki jo bo sprejela nova misija "Freccia" (tudi "Gemma", vodil jo je Giannandrea Gropplero, podrobneje v nadaljevanju). De Felici in Gropplero sta se enkrat aprila 1945 srečala z Macphersonom, ki je bil šef SOE celotnega območja in je razdelil delovanje: Gropplero naj bi sodeloval z oddelki Osoppa na jugu (2. in 4. divizija), De Felici pa s formacijami, ki jim je načeloval Grassi na severu. De Felici je tedaj pripravil zvezo med Grassijem in vodilnimi tržaških proitalijanskih formacij. Načrtovali so, da bi na Tržaškem delovala 5. divizija Osoppa, in sicer z vojaškega vidika avtonomno (TNA HS, 34, 7, 8). Macpherson je nasprotoval, da bi se tržaški proitalijanski krogi vključili v Osoppo, ker je razumel, da imajo končni namen pripraviti skupno obrambo proti slovenskim partizanom, kar bi lahko privedlo do novih bojov ter zapletlo že zelo napeto situacijo (TNA WO, 5, TNA WO, 10; TNA WO, 11; TNA FO, 3; TNA HS, 53; Pupo, 1999, 93).

De Felici je ob končnih operacijah za osvoboditev Vidma sodeloval z GŠ Osoppa in je imel pregled nad široko mrežo kurirjev. Dne 29. aprila 1945 je k njemu došel nov W/T operater, Stefano Billo ("Ivan"); ta je 19. januarja 1945 vstopil v SIM, pripadal italijanski ljudski stranki, Krščanska demokracija (Democrazia cristiana), in se nazadnje pridružil Macphersonu (TNA HS, 27). Prvega maja je De Felici prišel v Videm, neposredno za zavezniki. Z Macphersonom, ki je bil v Huminu, je vzdrževal telefonsko zvezo. V bazo je odšel 5. maja (TNA HS, 34, 8).

Misija SIM "RUT" ali "SIA/2", za SOE "Bergenfield/Tabella" ali operacija "Bakers-Field"

Iz primerjave podatkov je razvidno, da je bila to mešana italijansko-britanska misija, ki se je spustila na teren blizu kraja Cansilio 19. septembra 1944. Za SOE je nosila naziv misija "Bergenfield/Tabella" oziroma operacija "Bakers-Field", za SIM pa misija "RUT" oziroma "SIA/2". Britanski del je vodil Roworth, italijanskega pa Bocazzi; iz podatkov izhaja, da je bil tudi edini italijanski član misije. Ravno on je v enem izmed polemičnih člankov po vojni omenil, da se je spustil s padalom kot član britanske misije "Bergenfield" in da je vodil italijansko misijo, ki pa jo je zgrešeno imenoval "Ruth" (Bocazzi, 1976), v vseh drugih primerih namreč piše "RUT/2" ozi-

roma "RUT/4". Na primer v sintetičnem poročilu poveljnika italijanske vojske Giovannija Messeja beremo, da je bila blizu Vidma mešana italijansko-britanska misija "RUT/2", "RUT/4" pa samo italijanska (L'azione dello SMG, 1975, priloga zemljevid št. 6; enako: Bartolini, Terrone, 1998, 303). V pregledanem britanskem arhivskem gradivu ni drugih podatkov, ki bi o tej misiji govorili kot o misiji SIM "RUT". Chiara Saonara nekajkrat omenja misiji "RUT/2" in "RUT/4", Bocazzi pa naj bi po njenem mnenju spadal v misijo SOE/SIM "SIA/2" (Saonara, 1990, 325).

Bocazzija torej ni poslala samo SOE, temveč tudi od SIM. V povojnih dokumentih SOE v zvezi z demobilizacijo italijanskih agentov je najti tudi njegovo ime, in sicer, da je pripadal SIM (TNA HS, 15; TNA HS, 17). Ravno preko SIM je 19. septembra 1944 prešel v okvir SOE, in dalje v misijo Rowortha. Po poklicu je bil zdravnik, bil pa je tudi padalski oficir divizije Nembo (TNA HS, 30, 2), ki je bila ena izmed elitnih fašističnih skupin specialcev, ki je po kapitulaciji delovala v okviru prozavezniške vojske na jugu.

Roworthova misija je ob prihodu na teren naročila Bocazziju, ki je že dobro poznal teren, kjer je delovala misija (AIFSML, 1, 2), naj kot oficir za zvezo vzpostavi stik z ozopovci in garibaldinci. Na začetku oktobra mu je naročila, naj se spusti do Vidma in skuša dobiti vodilne tamkajšnjega CLN in se pomeni o težavah partizanov (TNA HS, 41; TNA HS, 42; TNA HS, 43; TNA HS, 44; TNA HS, 7; TNA HS, 30, 2, 3; TNA HS, 59, 203, Appendix F; AIFSML, 2). Od 9. oktobra 1944 je bil nato Bocazzi približno teden dni v Kadore (AIFSML, 3; AIFSML, 4), konec meseca pa ga je Roworth poslal v Videm, kjer naj ustvari mrežo vohunov oziroma pridobi podrobne informacije o vseh vojaško-političnih skupinah v mestu; za opravljeno delo ga je pohvalil (AIFSML, 5; AIFSML, 6). Poleg takšnih obveščevalnih nalog je bil Bocazzi zadolžen, da sestavi načrt za sabotáže in pripravi teren v nižini, kamor se je Roworth nameraval umakniti pred sovražnimi represalijami. Zaradi takih nalog sta se videla vsak teden in Bocazzi je stalno poročal o razpoloženju italijanskega dela prebivalstva (AIFSML, 7).

Bocazzija so 14. decembra v kraju Valine v Val Tramontina ujeli pripadniki fašistične X MAS. Namesto da bi ga kot sovražnega agenta likvidirali, je postal, v zapletenih in še ne povsem razjasnenih okoliščinah (ki jih bom podrobneje opisal ob drugi priliki), posrednik med to fašistično formacijo in ozopovci ter zavezniki. Strnjeno: X MAS se je želela povezati z nekomunističnimi partizani Osoppa, da bi ustvarili neko skupno protislovensko (tudi protikomunistično) fronto in branili meje. Predstavnik SOE Roworth naj bi bil medtem poskus zveze med X MAS in zavezniki, da bi Anglo-Američani preko stikov izvedeli čim več podatkov o tej fašistični formaciji. Zavezniško vodstvo je nazadnje naročilo prekinitev vsakršnih zvez.

Bocazziju je nato uspelo zbežati in zatekel se je k ozopovcem. Vodilni so mu naročili, naj se prebije do zavezniškega poveljstva in poroča o kritični situaciji na terenu. Prišel je v stik s SOE, ki je 24. aprila poskrbela za njegovo evakuacijo. Od-

peljala ga je v Livorno, od tam pa v Rim. Tu se je pokazalo, koliko je bil vezan na SIM: izmuznil se je oficirju, odgovornemu za njegovo spremstvo, majorju Ashford-Russelju in skrivaj obiskal italijansko vojno ministrstvo. Zaradi tega in njegovih nedoslednih poročanj Britanci z njim niso bili najbolj zadovoljni.⁹ Italijanskim vojaškim krogom v Rimu je zelo verjetno predal kopijo poročila, ki alarmantno govori o zelo težki situaciji za Italijane na Videmskem (TNA HS, 30, 15; TNA HS, 31; TNA WO, 25). Zelo verjetno je Bocazzi vodstvu italijanske vojske posredoval tudi vsebino svojega drugega poročila, in sicer o politični situaciji v Furlaniji. Pozneje je to poročilo napisal za britanske oficirje, ki so ga zaslišali. V njem je ponovno zelo negativno opisal politiko slovenskih partizanov in svaril pred nevarnostjo izgube ozemlja na severo-vzhodu (TNA HS, 32). Nič nenavadnega torej, če je po vojni italijanski GŠ o Bocazziju pisal zelo pohvalno in poudarjal, da se je vrnil na poveljstvo in prinesel s sabo zelo važne novice (TNA HS, 58).

Pregledano gradivo v Londonu pokaže, da sta Bocazzi in De Felici izmed vseh pripadnikov italijanskih misij še najbolj alarmantno poročala, kako je prisotnost slovenskih partizanov velika nevarnost za italijanstvo na Videmskem in Primorskem ter širše v Julijski krajini. Oba sta se tudi najbolj trudila, da bi se ozopovci aktivno zoperstavili slovenskim partizanom oziroma t. i. slovanski ali slovansko-komunistični nevarnosti, kot so pač proitalijanski krogi prikazovali želje Slovencev po premaknitvi predvojnih mej. Bocazzi je bil nenazadnje očitno vezan na enega izmed vodilnih Osoppa, na Grassija, le-ta pa je bil med najbolj sposobnimi in se je tudi sam veliko trudil obraniti italijanske severovzhodne meje (TNA HS, 52; TNA HS 6; TNA HS, 10; TNA HS, 41, 2; TNA HS, 43, 2; TNA HS, 44, 5, 6; TNA HS, 45, 2; TNA HS, 46, 2; TNA HS, 55, 14; TNA HS, 26, 5; TNA HS, 56, 31; TNA WO, 2, 2; TNA WO, 23). Poročilo, ki nosi datum 17. aprila 1945 in podpis komandanta Osoppa "Gina", je na primer dal Bocazziju ravno Grassi, ko je odšel v bazo. Poročilo govori o situaciji v Furlaniji, da je ljudi strah, ker imajo slovenski partizani velike ozemeljske zahteve, da se govori o seznamih za likvidacije, da akcije slovenskih partizanov povzročajo represalije Kozakov ipd. (TNA HS, 31; TNA WO, 25).

Če se primerja Bocazzijeva poročila, zapisnike zaslišanja pred Britanci in poveljne spominske zapise,¹⁰ se da prepoznati, da so polna nedoslednosti, zato je bila rekonstrukcija njegovega delovanja zelo zahtevna. Povrhu vsega je bil Bocazzi očitno povezan tudi z ameriško obveščevalno službo, Office of Strategic Service (OSS), ki je ravno tedaj želela odvzeti britanskim obveščevalcem vpliv v Italiji, tako da tu sodelovanje med anglo-ameriški obveščevalci ni bilo vedno najbolj zgledno. V nekem intervjuju leta 1999 je namreč bivši pripadnik fašistične formacije X MAS, Sergio Nesi, povedal naslednje: "*Kolega Lenzi* (pripadnik X. MAS, op. G. B.) *me je seznanil, da je bil "Piave"* (Bocazzi, op. G. B.) *spuščen s padalom v Furlanijo in da*

9 Npr. TNA HS, 33; TNA HS, 30, 14, 15.

10 Spomini: Bocazzi, 1972.

je imel nalogo iskati dogovor med X MAS in Osoppom, v okviru tamkajšnje britanske misije. Bocazzija sem spoznal po vojni v neki rimski vili, ker je tudi on pripadal OSS." (De Felice, 2003, 166). Da je očitno Bocazzi igral dvojno igro v korist OSS in v brk SOE, se sprašuje tudi Alessandra Kersevan v svoji zelo lucidni rekonstrukciji medvojnih dogodkov in zakulisij. Med drugim citira pismo Rowortha z dne 27. decembra 1948 predsedniku rimskega sodišča v procesu proti poveljniku X MAS, Juniju Valeriju Borgheseju, v katerem se odločno distancira od Bocazzija (Kersevan, 1997, 346-349; Franceschini, 1996, 65).

Misija SIM, ki ji je načeloval Vinicio Lago, za SOE in ISLD misija "Patriot"

V literaturi se bere, da je bila misija, ki ji je načeloval Vinicio Lago, poslana z juga Italije, da bi vzpostavila stik med italijanskim odporništvom Furlanije, Karnije in Primorske in vlado ter vojaškimi krogi na jugu. Bila naj bi torej povezana s SIM (Moretti, 1973, 103, 104). Iz dokumentov v Londonu izhaja podatek, da sta bila Lago in njegov sodelavec, radijski operater Luigi Sorrentino, tudi agenta N1SF (torej SOE).¹¹ Primerjava nekaterih podatkov (TNA WO, 24; TNA HS, 54, 2, 11, 12; AIFSML, 8; AIFSML, 9; Moretti, 1973, 108, 109) posredno kaže, da je bila misija poslana tudi s strani ISLD, in sicer z nazivom "Patriot". To misijo je ISLD namevala najprej poslati na Tržaško, nato so jo preusmerili na Videmsko.

Lago ("Vincenzo Coceva", "Leo", "Fabio" "Sergio") in Sorrentino ("Mauro", nosil je tudi priimek De Marchi) sta se 22. septembra 1944 spustila s padalom in pristala na hribu Joannaz nad Fojdo. Lago je bil zelo sposoben poročnik, doma iz Trsta, kjer se je rodil leta 1920. Bil je član stranke PdA in od leta 1939 do 1943 oficir italijanske vojske v Postojni in Trstu. Po kapitulaciji je šel na jug Italije, kjer se je izuril za padalca. Radijski operater Sorrentino je bil doma iz Trevisa.

Ko je Lago pristal na Videmskem, si je veliko prizadeval vzdrževati zveze med Osoppom, italijansko vlado na jugu, najbolj pomembnim CLN iz Milana (CLN Alta Italia) in tržaškimi krogi. Na razpolago je imel dva oddajnika W/T. Načrtoval je, da bi v Trst vthotapili sposobne ljudi, a mu ni uspelo. Skupno z vodilnimi v Vidmu je delal na tem, da bi ozopovce postavili v obrambo mej. Ustvaril si je tudi svojo mrežo, ki so jo sestavljali Licia Pagnutti, Cecilia Deganutti ("Rita"), Addo Mosanghini ("Miao"), Lina Dalla Pozza, Maria Bonvicini, Franco Borgarelli, Albertina Picotti ("Tina") in Sigismondo Valcic ("Sigo"). Deganuttijeva in Piccottijeva sta tudi plodno sodelovali z De Felicijem, se pravi, da sta bila Lago in De Felici na zvezi. Nekateri pravijo, da je Lago edini zagotavljal zvezo med tržaškimi protifašističnimi proitalijanskimi krogi in vojaškimi krogi na jugu Italije. Imel je sicer veliko težav, ker so, kot rečeno, Sorrentina ujeli in je pričel izdajati. Nemci so tako aretirali nekatere

¹¹ Moretti (1973, 109) sicer piše, da je sodeloval s SF (Special Forces), torej SOE.

sodelavke. Dne 25. aprila 1945 je Lago prišel v Trst, kjer se je prepričal, da je situacija zelo kritična. Vrnil se je v Videm in se pomenil z De Felicijem. Prvega maja se je iz Vidma ponovno odpravil v Trst, da bi vzpostavil novo zvezo, a so ga garibaldinci ubili; okoliščine njegove smrti so še vedno nepojasnjene (TNA HS, 18, 2; TNA HS, 34, 5; Moretti, 1973, 103, 107–109; Fogar, 1997, 205, 219, 220; Spazzali, 2003, 73–75, 196, 197; N1SF, 1990a, 262).

Lagov sodelavec Valcic (rojen 12. aprila 1922) je bil zelo koristen sodelavec za SOE. Na terenu je deloval od junija 1944 do maja 1945. V povojnih dokumentih SOE o demobilizaciji italijanskih agentov je tudi njegovo ime, vendar podatki iz teh virov dokazujejo, da ni spadal v SIM (TNA HS, 12; TNA HS, 19; TNA HS, 20; TNA HS, 13; TNA HS, 14; TNA HS, 15; TNA HS, 18, 2; TNA HS, 21; TNA HS, 25, 4).

Misija ORI in SOE "Bigelow/Gemma/Freccia"

Okoli te misije je bilo do sedaj precej nejasnosti. Moretti je na primer pisal, da misija po vsej verjetnosti ni bila v povezavi ne z Britanci ne z Američani in niti z organizacijo "Franchi" (ta je tesno sodelovala s SOE), bila pa je povezana z monarhijo (Moretti, 1973, 114). Iz dokumentacije v Londonu pa izhaja ravno nasprotno. Že dnevna poročila SOE za Italijo (torej N1SF), med katerimi je najti nekatera kratka sporočila misije "Gemma", dokazujejo povezanost s SOE (TNA WO, 7; TNA WO, 8; TNA WO, 9; TNA WO, 12). Bila je podrejena misiji SOE "Coolant" Macphersona, podobno kot misija De Felicija. Bila je del misije "Bigelow" ORI in ta je bila del stranke PdA, ki pa je bila proti monarhiji!

Sekcija SOE za Sredozemlje (Special Operations Mediterranean, SOM) jo je že konec avgusta 1944 nameravala poslati v Furlanijo. Po nekaterih podatkih naj bi jo sestavljali tudi organizator Costantino Olivari ("Arco"), Vincenzo Calderato ("Tiglio") in radijski operater Gisuseppe Conforti (verjetno je nosil tajno ime "Della Corte") (TNA HS, 3; TNA HS, 27, 3; N1SF, 1990a, 273, 283; Conti, 1993, 340, 343). Misijo so pripravljali več mesecev, vendar jo je SOE poslala na teren šele v noči med 9. in 10. aprilom 1945, in sicer v sestavi: Giannandrea Gropplero ("Freccia"), Dumas Poli ("Secondo", "Secondo Luigi", "Secondino") in Paola Del Din ("Barone Renata", "Renata"). Misija je s padali pristala blizu kraja Colloredo di Monte Albano občine Pagnacco (TNA HS, 55, 11; Kersevan, 1997, 210; N1SF, 1990a, 284).

Namene misije Gropplera se posredno izve iz tedenskih poročil SOE. Prvega aprila 1945 je centrala SOE zapisala, da namerava misija povečati zvezo z 2. divizijo Osoppa v furlanski nižini. Vtihotapiti bi se morala nova italijanska misija. Skupaj z njo si je SOE upala bolje koordinirati delo vseh misij, ki so delale z Osoppom pod vodstvom Macphersona. Ta naj bi obdržal zvezo s skupno komando ozopovcev. Uspeh je bil odvisen od povečanja W/T komunikacij z območjem in organiziranja primernih spuščališč za sprejem novih oseb (TNA FO, 1; TNA FO, 2).

Gropplero je bil 24-letni oficir letalstva (rojen 24. 10. 1921 v Vidmu¹²), plemiške družine, grof Troppenburg. Na začetku leta 1944 je iz Rima prišel v stik z videmskim CLN. Z britansko vrhovno komando je sodeloval od 8. junija 1944 do 15. septembra 1945. Poveljstvo SOE se je zelo pohvalno izreklo o njegovem opravljenem delu. V britanski GŠ se je vrnil 23. maja 1945 in v povojnih dokumentih SOE v zvezi z demobilizacijo italijanskih agentov se najde tudi njegovo ime, ki pa naj ne bi spadalo v SIM (TNA HS, 13; TNA HS, 14; TNA HS, 15; TNA HS, 21; TNA HS, 22; NISF, 1990a, 271–273). Po britanskih dokumentih je maja 1944 Polija (letnik 1924) kontaktirala SIS (ni jasno, ali je bila to MI6-SIS ali pa obveščevalna služba italijanske mornarice, Servizio Informazioni Segrete ali Supermarina, SIS¹³). Septembra 1944 je sodeloval s SOE v pripravah na misijo (TNA HS, 38, 1). V spominih je pravil, da se je pridružil urjenju, ki sta ga vodila SIM in SOE (NISF, 1990a, 283).

Če je o prvih dveh članih le nekaj podatkov, je na razpolago več informacij o Paoli Del Din. V teh informacijah se nekatere podrobnosti med sabo ne ujemajo. Podatke je najti preko njenih spominov, v povojnih rekonstrukcijah SOE, še največ pa v medvojnih zaslišanjih. Britanski zasliševalci so se prepričali, da je njeno pripovedovanje verodostojno,¹⁴ ko se je iz Videmskega pretihotapila na jug Italije; med drugim je imela s sabo potrdilo Cierzina (z dne 23. julija 1944) in ko so si med sabo izmenjali zapisnik zaslišanja, so označili, da je vsebina strogo tajna. Rojena je bila 22. avgusta 1923¹⁵ v kraju Piave di Cadore (pokrajina Belluno). Na univerzi v Bologni in Padovi je študirala literaturo. Materi je bilo ime Ines Battilana in je vojno preživela v Vidmu, oče Prospero je bil profesionalni oficir-polkovnik italijanske vojske, ujet 16. decembra 1940 v Albaniji (nato se je pridružil Osoppu, po vojni pa je bil eden izmed vodilnih organizatorjev predhodnic "Gladia" na Videmskem).¹⁶ Po 8. septembru 1943 je Paola Del Din veliko pomagala bratu Renatu, ki je skupno z Grassijem in tremi drugimi ustanovil vrste ozopovcev.¹⁷ Angažiranost družine Del Din v odporništvu se je kazala med drugim pozimi 1943-1944, ko je v bilo v njihovi hiši zatočišče za marsikoga. Dne 1. maja 1944 je Paola Del Din odšla v Padovo. V svojih spominih pravi, da jo je tja poslal Grassi, da bi v Videm poklicala poročnika italijanske vojske Giorgia Chieffa, ki se je radijsko povezal z zavezniško komando.

12 Nekaj osnovnih podatkov navaja Conti (1993, 123, 124, 321–339).

13 Conti (1993, 322) pravi, da je Poli pripadal obveščevalni službi italijanske mornarice SIS; prim. NISF, 1990a, 500.

14 Britanski obveščevalci so jo najprej sumili (NISF, 1990a, 259, 260; Conti, 1993, 401–403).

15 Conti (1993, 401) navaja datum 24. 7. 1923.

16 Kersevan, 1997, 203–205, 209, 215, 297. "Gladia" je bila po drugi svetovni vojni paravojaška organizacija za obrambo severnovzhodnih mej pred nevarnostjo komunizma, kot del širšega protikomunističnega načrta Zahoda, "Stay behind". Kersevanova (prav tam, 218) pravi, da je bil Prospero De Din med najpomembnejšimi bivšimi ozopovci, ki so "pripravili teren" za povojni proces o pokolu v Porčinjju (februarja 1945) proti garibaldincem in posredno IX. korpusu.

17 Renato Del Din je 22-leten 25. 4. 1944 padel v bitki pri Tolmeču, in si cer kot prvi izmed vodilnih Osoppa.

Pred britanskimi oficirji pa je izjavila, da je imela nalogo pripraviti srečanje med predstavniki Osoppa in odporništvom iz Firenc, ti pa so bili v stiku s partizani iz Padove in Milana. Dne 22. julija 1944 jo je nato k sebi poklical Grassi. Prišla je do kraja Pielungo, kjer ji je naslednji dan vodja Osoppa predlagal, naj postane kurirka med njimi in Firencami oziroma najbližjimi naselji toskanske prestolnice. Sprejela je zahtevno nalogo prenesti pomembne dokumente na jug Italije. Dne 26. julija se je odpravila na pot in po dolgi vožnji prišla v Firence ravno v času osvobajanja mesta. Predstavila se je britanskemu poveljstvu in izročila številna sporočila, dokumente, poročilo Czerzina, poročilo Grassija in po vsej verjetnosti tudi De Felicija.¹⁸ Poslali so jo dalje v Rim in v Monopoli. SOE jo je rekrutirala in izurila. Želela si je vrnitve v domače kraje in vključili so jo v misijo Gropplera. Pri pristanku s padalom v noči med 9. in 10. aprilom 1945 si je poškodovala nogo in hrbtnico, tako da so bile njene aktivnosti omejene. Dne 28. aprila 1945 je prišla v stik z De Felicijem, nato se je umaknila v kraj Buia. Britanskim zaslusovalcem je povedala, da se je v Videm vrnila po osvoboditvi, 10. maja, v svojih spominih pa govori o prvem maju in da je prišel z njo omenjeni Lago, ki je kmalu za tem skrivnostno umrl. V britanski GŠ je dospela 23. maja in v povojnih dokumentih SOE je v zvezi z demobilizacijo italijanskih agentov tudi njeno ime, vendar naj ne bi spadala v SIM (TNA HS, 35, 2; TNA HS, 36; TNA HS, 37; TNA HS, 34, 3; TNA HS, 25, 3; TNA HS, 13; TNA HS, 14; TNA HS, 15; TNA HS, 21; TNA HS, 23; TNA HS, 17; TNA HS, 24; N1SF, 1990a, 255–262).

Del Dinova se je torej poškodovala in kaže, da ni mogla biti zelo aktivna. Moretti je zapisal, da niti ostala dva člana misije nista bila najbolj uspešna. En W/T sta sicer uspela takoj prenesti v Videm k neki gospe Sala (verjetno je to bil W/T, ki je služil De Feliciju). Kozaki so ju kmalu ujeli. Pri begu sta bila ranjena in do konca vojne naj bi se skrivala pri ozopovcih, le Gropplero naj bi deloma poročal z W/T (Moretti, 1973, 114). Drugačno je pričevanje Polija. Po pristanku je namreč takoj vzpostavil radijsko povezavo z bazo, ki je dobro delovala. To je začasno opravljal sam, saj se je na začetku ločil od Gropplera in Del Dinove. Po nekaj dneh sta z Gropplerom prišla v kraj Buia v hišo nekega Piemonte, med tem ko o Del Dinovi ne govori. Gropplero je pričel organizirati združitev lokalnih partizanskih brigad, Poli pa je ostajal v hiši, kjer je nadaljeval s poročanjem bazi. Dne 16. aprila 1945 so ju zajeli Kozaki. Malo je manjkalo, da ju ne bi ubili, a jima je istega dne uspelo zbežati. Pri begu sta bila ranjena, zlasti Gropplero. Naslednji dan je Poli ponovno vzpostavil zvezo z bazo. S poročanjem je bil stalno zaposlen, tako da je do osvoboditve le trikrat prišel iz svojega novega skrivališča. Informacije mu je večinoma posredovala brigada Carlo Roselli, povezana z gibanjem Giustizia e Libera', ki je pripadalo stranki PdA. Ob koncu sovražnosti se je do 20. maja nahajal v Tolmeču, Vidmu in Čenti ter sodeloval

18 Teh poročil ne poznamo, zelo verjetno so prinašala alarmanti pogled Osoppa na situacijo.

s "Cardozom", ki je bil podrejen Macphersonu (TNA HS, 38, 2, 3; NISF, 1990a, 284).

Iz tedenskega poročila SOE 22. aprila 1945 se izve še nekaj podatkov, ki so deloma različni od Polijevih izjav, in sicer, da je misija 14. aprila srečala Macphersona in z njim prediskutirala o njenih nalogah. Dva dni pozneje so vodilnega misije Gropplera in njegovega W/T operatorja Polija, ko sta se pomikala v južno smer, zajeli Kozaki. Po krajšem ujetništvu ju je rešila skupina garibaldincev. Gropplero je bil ranjen v glavo in nogo. Sprejeli so ga v lokalno bolnišnico (TNA FO, 3). Tudi drugi dokumenti in pričevanja (TNA HS, 55, 11; TNA HS, 5; TNA HS, 30, 7, 8; NISF, 1990a, 273–275, 284–287) dajejo o misiji deloma različne podatke, ki se vedno ne ujemajo z datumi.

Na neskladnost podatkov so očitno vplivale tedanje vojne razmere ob koncu vojne, ko se je vse odvijalo zelo hitro in ni bilo velikega nadzora nad premiki. Druga možna razlaga je bolj hipotetična, in sicer, da so sami protagonisti podatke nalašč zamešali, da bi tako prikrili prave namene misije. Pojavljajo se namreč dvomi, da bi bil šef misije Gropplero preko organizacije ORI povezan tudi z OSS in njegov pravi namen naj bi bila ustanovitev partizanske skupine na severu države, ki bi bila antagonistična garibaldincem. Del Dinova naj bi med tem skušala organizirati brigado "Carlo Roselli". Vanjo bi vstopili bodisi ozopovci bodisi garibaldinci,¹⁹ pravi nadzor pa bi ohranjali ozopovci. Cilj vsega tega bi bil nadzor italijanskega odporništv, preprečiti vpliv komunistov in postaviti temelje za poveljno ohranitev vpliva konservativnih krogov (Kersevan, 1997, 209–211). Take in podobne hipoteze bi bilo vsekakor vredno podrobneje raziskati.

ITALIAN MISSIONS IN FRIULI (1944–1945) IN THE SPECIAL OPERATIONS EXECUTIVE DOCUMENTS

Gorazd BAJC

University of Primorska, Science and Research Centre of Koper, SI-6000 Koper, Garibaldijeva 1
e-mail: gorazd.bajc@zrs-kp.si

SUMMARY

It is possible to become better acquainted with the too little known Italian missions in Friuli during the Second World War through the archival documents of the British Special Operations Executive (SOE). These operations are of especial interest because they belong to the context of the most delicate issue of that period – Italy and Yugoslavia's conflict over new borders.

¹⁹ Nekateri pravijo, da so to bili disidenti Osoppa in disidenti Garibaldi (Conti, 1993, 123, 124; NISF, 1990a, 273).

There were four Italian missions active in Friuli connected and subjected to the administration of SOE, co-operating especially with pro-Italian and non-Communist partisans of Osoppa. Their agents were usually recruited by the Italian military intelligence service (Servizio informazioni militari – SIM), while some individual agents came from a special section of the Organisation for Italian Resistance (Organizzazione per la resistenza italiana- ORI). The so-called "Addlestrop" mission of the SIM, or "Boss/Boss Blue/Tabella" to the SOE, was from June 9–10, 1944, till the end of the war, led by Carlo Alberto De Felici. Taking part in SOE's mission "Bergenfield/Tabella", also called operation "Bakers-Field," was SIM's agent Cino Bocazzi, who at the same time represented SIM's mission "RUT" or "SIA/2"; he was active from September 19, 1944, through April 24, 1945. Vinico Lago carried out his SIM mission (to the SOE and the Inter-Services Liaison Department known as mission "Patriot") from September 22, 1944, through the end of the war, while Giannandrea Gropplero led the ORI/SOE mission "Bigelow/Gemma/Freccia" from April 9 or 10, 1945, till the end of the war.

Key words: Italian missions, SIM, SOE, NISF, ISLD, ORI, conflict over borders, Friuli

VIRI IN LITERATURA

- AIFSML, 1** – Archivio dell'Istituto Friulano per la Storia del Movimento di Liberazione, Udine (AIFSML), Fondo Alleati (Alleati), busta (b.) 1, fascicolo (fasc.) 6, Intervju Morettija Roworthu, 9. 8. 1969.
- AIFSML, 2** – AIFSML, Alleati, b. 1, fasc. 7, Roworthovo sporočilo (No. 10), 3. 10. 1944.
- AIFSML, 3** – AIFSML, Alleati, b. 1, fasc. 7, Roworthovo sporočilo (No. 34), 14. 10. 1944.
- AIFSML, 4** – AIFSML, Alleati, b. 1, fasc. 7, Roworthovo sporočilo (No. 39), 16. 10. 1944.
- AIFSML, 5** – AIFSML, Alleati, b. 1, fasc. 7, Roworthovo sporočilo (No. 53), 28. 10. 1944.
- AIFSML, 6** – AIFSML, Alleati, b. 1, fasc. 7, Roworthovo sporočilo (No. 55), 28. 10. 1944.
- AIFSML, 7** – AIFSML, Alleati, b. 1, fasc. 6, Roworth bazi (No. 93), 11. 11. 1944.
- AIFSML, 8** – AIFSML, Alleati, b. 1, fasc. 7, Roworthovo sporočilo (No. 175), 10. 1. 1945.
- AIFSML, 9** – AIFSML, Alleati, b. 1, fasc. 7, Roworthovo sporočilo (No. 180), 19. 1. 1945.
- TNA FO, 1** – The National Archives, London (TNA; nekadanji Public Record

- Office), Foreign Office (FO) 371, General Correspondence: Political, 371/49801 ZM 2324/8/22, Number One Special Force Weekly Review (N1SF WR), For week ending, 1. 4. 1945.
- TNA FO, 2** – TNA FO 371/49802 ZM 2380/8/22, N1SF WR, For week ending, 8. 4. 1945.
- TNA FO, 3** – TNA FO 371/49803 ZM 2652/8/22 N1SF WR, For week ending, 22. 4. 1945.
- TNA HS, 1** – TNA, Special Operations Executive (SOE) in Western Europe (HS 6), fascikel 784, Maryland (cipher telegram No. 7081/119), 6. 11. 1944.
- TNA HS, 2** – TNA HS 6/784, JD za V (J/B/74), 16. 11. 1944.
- TNA HS, 3** – TNA HS 6/794, Mission/Rankin, Situation Report (Sitrep), 26. 8. 1944.
- TNA HS, 4** – TNA HS 6/796, Special Operations Mediterranean (SOM) za London (cipher telegram No. 5391), 29. 4. 1945.
- TNA HS, 5** – TNA HS 6/796, Hewitt za major D. Bailey: Operation Instruction for Pulpit East (M1/P/2/7), 27. 4. 1945, Appendix A: N1SF Missions, North East Italy.
- TNA HS, 6** – TNA HS 6/801, Verdi (Candido Grassi) za Major (najverjetneje Roworth), 26. 2. 1945.
- TNA HS, 7** – TNA HS 6/801, Italian-Slovene Relations (J/CIRC/83), 30. 12. 1944.
- TNA HS, 8** – TNA HS 6/801, Felice Locardi: Relazione sulla situazione militare del Friuli, 15. 10. 1944.
- TNA HS, 9** – TNA HS 6/801, Felice Locardi: Costituzione del Comando unico della pianura comprendente 2a Divisone Osoppo-Friuli e le formazioni Garibaldine di pianura, nedatirano, verjetno konec 1944.
- TNA HS, 10** – TNA HS 6/801, Verdi za maggiore (verjetno Roworth), 8. 2. 1945.
- TNA HS, 11** – TNA HS 6/803, Capt. F. Holland-I.O.(b) HQ SO(M) za Liaison Officer SIM HQ SO(M) (SI/799/7), 22. 6. 1945.
- TNA HS, 12** – TNA HS 6/803, Report on activities of Valcic Sigismondo alias Sigo (M1/P/28), 28. 5. 1945.
- TNA HS, 13** – TNA HS 6/803, podatki, vezani na Sitrep, 1. 6. 1945 (M1/P/25B).
- TNA HS, 14** – TNA HS 6/803, podatki, vezani na Sitrep, 10. 6. 1945 (M1/P/25B).
- TNA HS, 15** – TNA HS 6/803, podatki, vezani na Sitrep, 19. 6. 1945 (M1/P/25B).
- TNA HS, 16** – TNA HS 6/803, podatki, vezani na Sitrep, 25. 6. 1945 (M1/P/25B).
- TNA HS, 17** – TNA HS 6/803, M1 za Major F. White (M1/P/27), 30. 6. 1945.
- TNA HS, 18** – TNA HS 6/803, N1SF HQ SO(M) za SO(M) Liaison Staff, Rome: Liquidation of Agent (M1/P/25B/364), 7. 6. 1945.
- TNA HS, 19** – TNA HS 6/803, N1SF, HQ SO(M) za N1 BCS, Rome: Valcic Sigismondo (M1/P/21/105), 26. 6. 1945 in potrdilo o njegovem medvojnem sodelovanju.

- TNA HS, 20** – TNA HS 6/803, SO(M) Liaison Staff, Rome za N1 BOS: Liquidation of Agent, 12. 6. 1945.
- TNA HS, 21** – TNA HS 6/803, M1 za Claims Section: Progress of Agents, 16. 6. 1945.
- TNA HS, 22** – TNA HS 6/803, N1SF HQ za Ministero dell'Aereonautica (R/1), 14. 9. 1945.
- TNA HS, 23** – TNA HS 6/803, HQ SO(M): Liquidation-Agents Records Sheets (M1/P/25B), 22. 6. 1945.
- TNA HS, 24** – TNA HS 6/803, Return showing Progress of Agents' Disposal, nedatirano, po vojni.
- TNA HS, 25** – TNA HS 6/805, Summary of Italian Claims for Assessment, nedatirano, iz konteksta po vojni.
- TNA HS, 26** – TNA HS 6/806, Report on Activity of Aymoo-Boot Emanuele Alias Notaio, Scarpa Bartolomeo, Botti Marco, member of MMM (Addlestrop) Mission (R/3/367), 18. 5. 1945.
- TNA HS, 27** – TNA HS 6/806, Report of Sottotenente Billo Stefano alias Ivan (R/3/662), 10. 6. 1945.
- TNA HS, 28** – TNA HS 6/807, Translation of a written statement by Cantoni Piero, @ (alias) Bruzzone, @ Boeri Piero, @ Piero, originally of Operation Aunsby I, sent in 13.6.44, March 45 joined Boss Blue/Tabella Mission, acting as WTO to Loccardi (C.17), 15. 5. 1945.
- TNA HS, 29** – TNA HS 6/807, Report on Activities of Cantoni Piero (R/3/546), 2. 6. 1945.
- TNA HS, 30** – TNA HS 6/807, Interrogation report on Bocazzi Alfonso @ Piave Gino @ Taboni Mario (B.217), 26. 4. 1945.
- TNA HS, 31** – TNA HS 6/807, Translation of a report passed to Subject, just prior to his departure, by Verdi (Grassi), 23. 4. 1945.
- TNA HS, 32** – TNA HS 6/807, Translation of a report by Lt. Bocazzi on the present political situation in the Friuli zone, 27. 4. 1945.
- TNA HS, 33** – TNA HS 6/807, AM 200 za D/H192 (B.217), 13. 5. 1945.
- TNA HS, 34** – TNA HS 6/808, Report of S. Ten. De Felici Carlo Alberto, alias Locardi, Marco, Alberto, Ferrari Gabriele (D.24), 16. 5. 1945.
- TNA HS, 35** – TNA HS 6/808, Interrogation Report on courier arrived with despatches and documents from the B.L.O., Udine Area (217/4c/58), 17. 8. 1944.
- TNA HS, 36** – TNA HS 6/808, Translation of a written statement by Del Din, Paola, @ Barone Renata, @ Renata, of Op. Bigelow, sent in 9/10 April 45, to Udine (D/49), 22. 5. 1945.
- TNA HS, 37** – TNA HS 6/808, AM.200 za AM.203 (5960/RECS), 20. 8. 1944.
- TNA HS, 38** – TNA HS 6/810, Report on activities of Poli Dumas, alias Secondo Luigi (F.44.), maja 1945.

- TNA HS, 39** – TNA HS 6/815, Details of Maryland Operational Casualties (other than British) – up to 31 Mar. 1945.
- TNA HS, 40** – TNA HS 6/849, Marco (De Felici) za Maggiore (pripisano Nicholson, torej Roworth), 28. 2. 1945.
- TNA HS, 41** – TNA HS 6/849, Roworth za C.O. N1SF: Report on the Zone of Operation "Bergenfield" North Italy, 24. 10. 1944 in N1SF, 21. 11. 1944.
- TNA HS, 42** – TNA HS 6/849, Roworth: The Military Situation in North East Italy Between Tagliamento and the Slovene Frontier, nedatirano, iz konteksta konec februarja 1945 in N1SF (J/CIRC/123), 9. 3. 1945.
- TNA HS, 43** – TNA HS 6/849, Roworth: Report on zone of operation "Bergenfield" between 24 Oct 44 and 24 Feb 45, 12. 3. 1945 in HQ N1SF-SOM (M1/P/10/80), 9. 4. 1945.
- TNA HS, 44** – TNA HS 6/849, Interrogation report on Major Ivan Thomas Roworth, alias Major Nicholson (SPM/2), 12. 3. 1945 in D/H928 za AM. 10 (SPM/2), 17. 3. 1945.
- TNA HS, 45** – TNA HS 6/849, Nicholson za Macpherson (G/PLANS/50), 15. 2. 1945.
- TNA HS, 46** – TNA HS 6/849, Record of Events by Capt. Prior: Mission Big Bug, 12. 2. 1945.
- TNA HS, 47** – TNA HS 6/850, Czerzin: Report on British Mission in Frontier Area of North East Italy (1/100), november 1944.
- TNA HS, 48** – TNA HS 6/851, Taylor in Godwin: Sermon II, poročilo, nedat., približno februarja 1945 in GS-N1SF (J/CIRC/120), 8. 3. 1945.
- TNA HS, 49** – TNA HS 6/851, Macpherson: Additional Notes (MI/P/10), 11. 1. 1945.
- TNA HS, 50** – TNA HS 6/851, Macpherson za Nicholson (G/PLANS/50), 7. 2. 1945.
- TNA HS, 51** – TNA HS 6/851, Holdsworth za Macpherson: Operation Instructions (No. J/1809), 16. 10. 1944.
- TNA HS, 52** – TNA HS 6/851, Macpherson za M (Collin Gubbins), 13. 11. 1944.
- TNA HS, 53** – TNA HS 6/852, Macpherson: Italian Partizans and Trieste, nedatirano, prve dni maja 1945.
- TNA HS, 54** – TNA HS 6/853, Vincent: Report on Coolant mission – june to november 1944 in Appendix A: Political Side of Partisan Life in the Area controlled by the Garibaldi Osoppo Division of North East Italy, 13. 11. 1944.
- TNA HS, 55** – TNA HS 6/853, Macpherson: Report on Mission, july 1945 in HQ N1SF-SOM, (M1/P/10/440), 30. 7. 1945.
- TNA HS, 56** – TNA HS 6/853, The Partisan Movement in North East Italy, nedatirano, konec februarja 1945.
- TNA HS, 57** – TNA HS 6/895, Ministero della guerra, Stato Maggiore dell'Esercito, Ufficio Informazioni-1^a Sezione: Rapporto sull'attività svolta dal I^o aviere "Cantoni Piero".

- TNA HS, 58** – TNA HS 6/895, Ministero della guerra, Stato Maggiore dell'Esercito, Ufficio Informazioni-1^a Sezione: Rapporto sull'attività svolta dal ten. medico "Bocazzi Alfonso Cino".
- TNA HS, 59** – TNA SOE, War Diaries and Histories (HS 7), fascikel 58, SOE Activities in Italy 1941–1945.
- TNA WO, 1** – TNA War Office (WO), War of 1939 to 1945, Military Headquarters Papers: Military Missions (WO 202), fasc. 276, Gibb-37 Military Mission: IX Corps JNLA, 26. 2. 1945.
- TNA WO, 2** – TNA WO 202/318, M2 HQ SOM za REAR HQ 37th Military Mission (M2/1/123), 2. 5. 1945: Patriots in Friuli, 30. 4. 1945.
- TNA WO, 3** – TNA WO, War of 1939 to 1945, Military Headquarters Papers: Allied Force Headquarters (WO 204) fascikel 7285, N1SF Daily Situation Reports (DSR), 28. 3. 1945.
- TNA WO, 4** – TNA WO 204/7285, N1SF DSR, 13. 4. 1945.
- TNA WO, 5** – TNA WO 204/7285, N1SF DSR, 14. 4. 1945.
- TNA WO, 6** – TNA WO 204/7285, N1SF DSR, 28. 4. 1945.
- TNA WO, 7** – TNA WO 204/7285, N1SF DSR, 30. 4. 1945.
- TNA WO, 8** – TNA WO 204/7285, N1SF DSR, 1. 5. 1945.
- TNA WO, 9** – TNA WO 204/7285, N1SF DSR, 2. 5. 1945.
- TNA WO, 10** – TNA WO 204/7285, N1SF DSR, 12. 4. 1945.
- TNA WO, 11** – TNA WO 204/7285, N1SF DSR, 20. 4. 1945.
- TNA WO, 12** – TNA WO 204/7285, N1SF DSR, 18. 4. 1945.
- TNA WO, 13** – TNA WO 204/7286, N1SF DSR, 25. 1. 1945.
- TNA WO, 14** – TNA WO 204/7286, N1SF DSR, 11. 2. 1945.
- TNA WO, 15** – TNA WO 204/7286, N1SF DSR, 17. 2. 1945.
- TNA WO, 16** – TNA WO 204/7286, N1SF DSR, 18. 2. 1945.
- TNA WO, 17** – TNA WO 204/7287, N1SF DSR, 29. 12. 1944.
- TNA WO, 18** – TNA WO 204/7287, N1SF DSR, 30. 10. 1944.
- TNA WO, 19** – TNA WO 204/7287, N1SF DSR, 3. 11. 1944.
- TNA WO, 20** – TNA WO 204/7287, N1SF DSR, 4. 11. 1944.
- TNA WO, 21** – TNA WO 204/7287, N1SF DSR, 25. 11. 1944.
- TNA WO, 22** – TNA WO 204/7287, N1SF DSR, 2. 1. 1945.
- TNA WO, 23** – TNA WO 204/7287, N1SF DSR, 13. 12. 1944.
- TNA WO, 24** – TNA WO 204/12838, ISLD, Air Operations Programme, od junija 1944 do aprila 1945.
- TNA WO, 25** – TNA WO, Directorate of Military Intelligence (WO 208), fascikel 4549, R.H. Boothroyd-CSDIC (CSDIC/IAI/E 6), 24. 4. 1945.
- Bartolini, A., Terrone, A. (1998):** I militari nella guerra partigiana in Italia 1943–1945. Roma, Stato Maggiore dell'Esercito-Ufficio storico.

- Buvoli, A. (2003):** Le formazioni Osoppo Friuli, Documenti 1944–1945 . Udine, Istituto Friulano per la Storia del Movimento di Liberazione.
- Bocazzi, C. (1972):** Tenete Piave, Missione Bergenfield a Coldiluna – 1944–1945. Udine, AGRAF.
- Bocazzi, C. (1976):** Moventi e pretesti alle malghe di Porzus, Una lettera di Piave (Cino Bocazzi). Storia contemporanea in Friuli, leto VI, št. 7, Udine, 331–334.
- Conti, A. (1993):** Missione Bigelow, ORI-Sez. Ant. Roma, Circolo Culturale Giustizia e Libertà.
- De Felice, S. (2003):** La Decima Flottiglia Mas e la Venezia Giulia 1943-45. Roma, Settimo Sigillo (I. 2000).
- Fogar, G. (1997):** Trieste in guerra 1940–1945, Società e Resistenza. Trieste, Istituto Regionale per la Storia del Movimento di Liberazione nel Friuli Venezia Giulia.
- Franceschini, D. (1996):** Porzùs, La Resistenza lacerata. Trieste, Istituto Regionale per la Storia del Movimento di Liberazione nel Friuli Venezia Giulia.
- Kersevan, A. (1997):** Porzùs, Dialoghi sopra un processo da rifare. Udine, Kappa Vu (I. 1995).
- L'azione dello SMG (1975) –** L'azione dello Stato Maggiore Generale per lo sviluppo del movimento di Liberazione. Roma, Ministero della difesa-Stato Maggiore dell'esercito-Ufficio storico (I. 1945).
- Moretti, A. (1973):** Le missioni militari alleate e italiane nel periodo della resistenza in Friuli. Storia contemporanea in Friuli, leto III, št. 4, Udine, 83–118.
- N1SF (1990a) –** N. 1 Special Force nella Resistenza italiana / No. 1 Special Force and Italian Resistance, I. Bologna, Federazione Italiana Associazioni Partigiane-Special Forces Club-CLUEB.
- N1SF (1990b) –** N. 1 Special Force nella Resistenza italiana / No. 1 Special Force and Italian Resistance, II. Bologna, Federazione Italiana Associazioni Partigiane-Special Forces Club-CLUEB.
- Pupo, R. (1999):** Guerra e dopoguerra al confine orientale d'Italia (1938–1956). Udine, Del Bianco.
- Saonara, C. (1990):** Le missioni militari alleate e la resistenza nel Veneto, La rete di Pietro Ferrari dell'OSS. Venezia, Istituto Veneto per la Storia della Resistenza-Annali 1988–1989 – Marsilo.
- Spazzali, R. (2003):** L'Italia chiamò, Resistenza politica e militare a Trieste (1943–1947). Gorizia, Libreria Editrice Goriziana.